

Töredékek egy erdélyi család történetéből

„Felséges Urunkhoz, mint örökös Fejedelmünkhöz, Az Felséges Austriai Házhoz Hívek és Igazak legyenek Fiaim, és örökösön megtartsák az Fidelitást, az nagy Istennek Parancsolattya is, és Hazánk Törvénye is azt dictálván. Arrul is megemlékeztvén örökös háládatossággal, hozzám, s Fiaimhoz is mely nagy Gratiákat és Beneficiumokat nyuitott és adott a Felséges Austriai Ház.”

(Kászoni báró Bornemisza János végrendelete 1739)

Miközben világszerte fellendülőben van a családtörténeti kutatás, Erdélyben e vonatkozásban is nagy hátrányokat kell behoznia a történettudománynak.¹

A kászoni báró Bornemisza családból ma már senki nem él Erdélyben. Hírét, jelentőségét már-már csakis levéltári állagok, régi kiadványok őrzik, s néhány tárgyi emlék, amely túlélte a többszöri rendszerváltozást. Szívós munka és anyaggyűjtés kell majd ahhoz, hogy a többi híres erdélyi nemescsalád mellett fel lehessen tárni a Bornemisza családnak és tagjainak szerepét a kis- és nagypolitikában, nemkülönben a közéletben. A Bornemisza családnak a többi erdélyi ariszokrata-, illetve nemescsaládhoz hasonlóan ott a helye Erdély történelmében, ők és tetteik képviseltek minket akkor, illő, hogy a ma történetírása se feledkezze meg róluk. A család történetének e rövid, vázlatos bemutatásával ennek az erkölcsi kötelezettségnek szeretnénk eleget tenni.

Az utóbb Bornemisza néven bárói rangot nyert család alapítójának, Jánosnak az őseit a 17. század közepéig, sőt a 16. századig lehet követni a forrásokban,² ekkor azonban a család még Kászonszékben élt, és Csutak néven volt ismert. 1569 körül ismert Impérfalván egy Csutak (Chjutak) András, akit a kászoni főemberek és lófők között említenek, 1625-ből viszont egy Csutak György, aki akkor 80 éves volt, s hol a lófők, hol a gyalogok között emlegetik, eléggé tehetős, jobbagyos emberként.³ Van ugyan tudomásunk háromszéki Csutakokról is,⁴ kétségtelen tény azonban, hogy a Bornemisza-k a kászoni Csutakoktól származnak. Az 1643-as lustra Impérfalván a meglelt korú lófő Csutak Péter, valamint a már felnőtt (= nagykorú) öccse, István mellett megemlíti „Csiutak Janos Deak”-ot is a *primipili veterani* között, aki feltehetőleg Péter és István⁵ testvére volt.⁶ (Meglehet, hogy ők hárman vagy Csutak András, vagy Csutak György fiai.) Csutak János neve mellett, mintegy megmagyarázandó, hogy miért nem katonáskodhat, a lustra készítői megjegyezték: „Feiuaratt telepedett”, azaz Gyulafehérvárra, az erdélyi fejedelmek székhelyére költözött.⁷ Elkerülve otthonról, az eredetileg Csutak nevet viselő család tagja nem az addigi, hanem származásának megfelelően, szűkebb pátérija nevével vált ismertté, s ezért viselte – gyulafehérvári megtelepedése után – a Kászoni nevet.

¹ Erdélyi vonatkozásban elismerésre méltó kivételként említjük meg W. Kovács András monográfiáját: *A Wass család cegei levéltára*. Valentiny Antal oklevélkivonatait felhasználva bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel közlésezi W. Kovács András. (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 3.) Kvár 2006. 27–100.

² Imreh István–Pataki József: *Kászoni kismemes az Erdélyi Udvari Kancellária élén*. Korunk 11/1990. 1495–1499. (A továbbiakban: *Imreh–Pataki*.); Imreh István–Pataki József: *Kászonszéki krónika 1650–1750*. H.n. 1992. 67–74.

³ *Székelly Oklevéltár*. Új sorozat (a továbbiakban: *SzOkIÚS*) VII. Kvár 2004. 71; *Imreh–Pataki* 68.

⁴ Az orbaiszéki Kovásznán egy 1670 körüli lustrában (*SzOkIÚS* VII. 214.), ill. ugyancsak Kovásznán az 1680. április 20-i katonai összeírásban (uo. 331.).

⁵ Az 1645. július 4-i lustra szerint Csutak Péter nyomorék („debilis”) és „az öccsít oda temették az hadban”. *Székelly Oklevéltár*. VI. Szerk. Szádeczky Lajos. Kvár 1897. 177.

⁶ *SzOkIÚS* VI. 152. Ld. még a 3. jegyzetben.

⁷ Uo.

A kászoni Csutak család tagjai főként lófőként szerepelnek a forrásokban. Az erdélyi fejedelemség hármasság, etnikai-közigazgatási tagolódásán belül, a vármegyék nemessége és a Szász-föld lakossága mellett, a székelység három rendje között, a főemberek után kiemelkedő szerepe volt a latin néven primipilusnak nevezett lófő rétegnek. A 15–16. századig eleve nemesi státusú, sajátos kiváltságokkal felruházott székelyek között a lófő réteg örökölhető birtoka fejében lovas katonai szolgálattal tartozott. Ugyanez a besorolás arra is feljogosította ezeket a családokat, hogy meghatározott sorrendben egy-egy családtag rendre viselhesse a széki hadnagy, illetve bírói tisztelet. Ebből a rendkívül komoly katonai szerepet vállaló, ám ekkor már komoly válságokkal küzdő székely társadalomból szakad ki Csutak, későbbi nevén Kászoni János deák.

Ha a nagy karriert befutó Kászoni – utóbb Bornemisza – János, az unoka életrajzi adatait vesszük figyelembe (sz. 1672), ebből kikövetkeztethető, hogy apja 1632–1652 között születhetett, míg nagyapja, Csutak János deák, aki elkerül Székelyföldről, 1592–1623 között láthatta meg a napvilágot. Amennyiben ez a Csutak alias Kászoni János azonos azzal a *Johannes Kaszoni de Chyk Nagy Kaszon Transilvanusszal*, aki huszonnégy évesen, 1627. február 9-én iratkozott be a grazi egyetemre, úgy az egyetemi anyakönyvi bejegyzés alapján kétségtelen, hogy ő 1605-ben született.⁸ A már említett Csutak Péter és István mellett – akár testvérek voltak, akár nem – feltételezhető, hogy Csutak János volt a legidősebb.⁹

AZ ŐSI BIRTOK. A Bornemisza család múltja Erdély legkeletibb sarkába, a hegyek övezte Kászonszékbe vezet. Apor Péter is elmondja, hogy Kászoni János ősei otthon Kászonban Csutak névre hallgattak, egyházi nemesek voltak Nagykászonban.¹⁰ Kővári László megjegyzi, hogy „a család Nagykászonban a székely telket, melyen szerencsés eredetét vette, máig mint ereklyét kezén tartja”.¹¹ Mint Benkő Károly, a vidék jeles monográfusa megállapítja, a Nagykászon elnevezés nem egy településre vonatkozik, „nem valami külön város vagy falu, hanem Altízet, Feltízet és Impérfalvát hármokat összesen hívják Nagy Kászonnak”.¹²

Benkő Impérfalva jelentős birtokosai között említi a báró Bornemisza családot.¹³ Valószínű, hogy ez utóbbi birtokról tesz említést közvetlenül a „madéfalvi veszedelem” után Michael Konrad von Heidendorf.¹⁴

A források alapján nyilvánvaló, hogy a Kászonimpéren lófőséget bíró Csutak család egyik tagja szakadt ki az ősi közösségből, azonban nem mondott le örökségéről, és így a Bornemisza továbbra is birtokosok maradtak Impéren. (Ugyanez a család folyamatosan birtokolt Kászonjakabfalván is.¹⁵) Az ősbirtok mindenesetre Kászonimpéren volt, és miközben a dinasz-

⁸ Kovács András: *Címeríró Pál deák történetéhez. = Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kvár 2004. 247.

⁹ Kászoni János végrendeletében gyermekei tutorául „testvér atyafiát és eöchet”, Csutak Pétert nevezte meg. Ld. A kászoni br. Bornemisza család levéltára az Erdélyi Nemzeti Múzeum egykori levéltárában, jelenleg a Román Országos Levéltár Kolozsvári Fiókjában. Fő osztály (a továbbiakban ROLKvF) 44. 11.

¹⁰ Apor Péter: *Verses művei és levelei* (a továbbiakban: *Apor 1903*). I. Bp. 1903. 319.

¹¹ Kővári: *i. m.* 54.

¹² Benkő Károly: *Csik, Gyergyó és Kaszon múltja és jelene*. Kolozsvárt 1853. 134.

¹³ Uo. 140.

¹⁴ „Röviddel visszatérésem után befejeztük munkánkat Csikban, és a bizottság mindnyájunk hő óhajára nyomozó munkánk továbbfolytatására szeptember végén a málnási hegyeken keresztül Kászonba utazott, ahol a kászoni Bornemisza család kúriáján éjszakáztam, amely a hozzá tartozó birtokkal együtt olyan jelentős, hogy a családnak évente 12 fogolyadarat szolgáltatnak be...” (*Erdély öröksége*. VIII. *A másik magyar haza*. 1750–1790. Bp. é. n. 117.).

¹⁵ ROLKvF 482. 90 (1671. április 22.).

tialapító újabb és jóval jelentősebb birtokok sorát szerezte meg, sem ő, sem utódai nem mondtak le az egykori szűkebb pátriát idéző, előnevet adó ősi birtokról.¹⁶

A PÁLYAKEZDŐ KÁSZONI JÁNOS. A Bornemisza család látványos felemelkedése három nemzedék tudatos tevékenységének, szívós munkájának eredménye. 1643-ban, amikor a székelyföldi lustra Csutak alias Kászoni Jánosról megjegyzi, hogy Gyulafehérváron telepedett le, a felfelé ívelő pálya egy fontos állomásáról tudósít. E rövid feljegyzés mögött rendkívüli események egész sora húzódik meg. Ebből ugyanis kiderül, hogy a családnak ez a tagja nem volt akárki, hanem deák. Abban a korban ez a fogalom, amely nem tévesztendő össze a diák szóval, a latin „literatus” fogalomnak felelt meg. A középkor folyamán elég jelentős arányú értelmiségi réteget jelölt. Ez a hazai iskolázottságú társadalmi kategória biztosította az értelmiségi réteg utánpótlását világi és egyházi pályán egyaránt. Ez a réteg rendelkezett a latin műveltségnek azzal a minőségileg és mennyiségileg igen jól körülhatárolható anyagával, amely lehetővé tette tagjai számára akár tanulmányaik folytatását külföldi egyetemeken, akár beilleszkedésüket a hazai intézményrendszerbe.

Ennek a deákos műveltségnek az ismeretanyaga magában foglalta a korabeli egyetemek tananyagának egy részét, és azt sajátították el a hazai iskolákban. Ez a hosszú évszázadokon keresztül kikísérletezett tananyag egyébként egységes volt Erdélytől az Atlanti-óceánig, Itáliától Skandináviáig. A Székelyföldön, de azon kívül is ez a réteg gyakorta az igazságszolgáltatás szövevényes rendszerében lelta meg helyét, akár a bírósági intézményrendszerben, akár az ügyvédi pályán. Az 1627-ben a grazi egyetemre beiratkozó Kászoni Jánosnak – valószínűleg visszatérése után – sikerülhetett elhelyezkednie a Gyulafehérvár melletti Maros-Portus sóhivatalában írnokeként.¹⁷ 1633–1641 között az erdélyi fejedelmi nagyobb kancellária tagja.¹⁸ Már a sóhivatali állás – ellentétben a később meggyökerezett kifejezéssel – kulcsfontosságú intézménynek számított akkoriban, hiszen a sógazdálkodás az erdélyi fejedelemség gazdasági tevékenységének egyik különösen fontos területe volt. A Kászoni János által betöltött tisztség felölelte a szó szerinti gazdasági, gazdálkodási tevékenységet, a sójövendelmek könyvelését, de ugyanakkor az ezek biztosítását elősegítő igazgatási tevékenységet is. Volt azonban e tevékenységnek állandó jogi vetülete is, hisz minden egyes kiutalás, elszámolás, igazgatási döntés az írnokek intelligenciáját igényelte, ő döntött – felkérésre vagy anélkül – egy-egy határozat helyességéről. Így a felelőssége is rendkívül nagy volt. És mindezeket túl megfelelő kereseti lehetőséget is biztosított ez a hivatal. Kászoni János unokájának, a majdani dinasztiaalapító Bornemisza Jánosnak az esete jelzi – ő is a sóhivatalban kezdte tevékenységét –, hogy a sóhivatali tisztség, így vagy úgy, anyagi előnyökkel is járhatott: Tatarkovits Tamás lippai szőlőjét 25 kő-sóért vásárolta meg, feltehetőleg a 18. század elején.¹⁹

¹⁶ Az ősi Csutak birtok elhelyezkedésére utal az az 1684. jún. 27-i protocollumbeli feljegyzés a Csutak Péter és István közötti vitáról, amely megemlíti, hogy az ő birtokuk a Balásziaknak folytatásaként helyezkedett el a Vízága tizedben, nyugat felé (Benkő: *i. m.* 139.); ROLKvF 482. 89, 91.

¹⁷ Kászoni János származásáról Apor Péter a következőket írta: „Ennek eredete Kászonszékből vala, / Kászonban az Csutak nemből vala, / Csak edgy-házi nemes volt ez familia, / Kászonból kijöve ennek az nagyapja, / Fejérvárt portuson (!) író deák vala...” (*I. m.* 320.). Másutt Apor Péter a következőket írta: „Joannes Kászoni, modo dictus Joannes Bornemisza L. B. de Kaszon, nam cognomen ipsius prius solum erat Kászoni, sed per clementiam augustissimi Caroli VI addidit Bornemisza, cujus progenitores ex Nagy-Kaszon oriundi, ibique Csutak vocati, nobiles unius sessionis, per matrimonium acquisiverant aliquam possessionariam portionem in Cottu Albensi, pago Váradgya, penes Albam Carolinam, ibique in portu salinario minora gerebant officia...” Apor Péter: *Munkái* (a továbbiakban: *Apor 1863*). Pest 1863. 218–219, 299–300.

¹⁸ Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata. 1540–1690*. Bp. 1980. 192.

¹⁹ ROLKvF 37. 88 (125), 16; 192 (113), 16.

Tudása, szorgalma, a megszerzett pozíció biztosítja Kászoni János számára, hogy a gyulafehérvári fejedelmi udvar, pontosabban kancellária egy már befutott, azaz karriert csinált személyiségének a leányát elvegye.

Kinek a családjába házasodott be Kászoni János? Nem volt az más, mint Fejérvári Pál deák (Paulus Alba Julý),²⁰ akit a szakirodalom Címeriró Pál deák néven már régóta ismer, aki nem csupán írnoki tevékenységével tűnt ki a nagyobbik fejedelmi kancellária személyzetéből, hanem elsősorban sajátos stílusú, minőségileg a többi közül messze kimagasló, általa rajzolt címereivel.²¹

A Székelyföldről Fehérvárra került, tanult és törekvő Kászoni János számára Fejérvári/ Képiró/Címeriró Pál leánya, Erzsébet jó partinak számíthatott. Apja, a fejedelmi kancellária 1608-tól adatolt írnoka, majd címeriró deákja különleges képességei birtokában megbecsülésnek örvendett az egymást váltogató erdélyi fejedelmek részéről,²² akik utóbb számvevői tisztséggel is honorálták szolgálatait, ugyanakkor számos adományban és kiváltságban részesítették, amiként ő maga is számos birtokot, szőlőt, kaszálót, házat vagy házhelyet szerzett hosszú tevékenysége során.²³ Kászoni János apósának számos ingatlana közül meg kell említenünk a váradgyai nemesi udvarházat és birtokot, melyet meglehet, hogy Fejérvári Pál felesége, leánynevén Vágó Borbála hozott a házasságba.²⁴ Hogy előző három férje közül²⁵ melyiknek volt köszönhető a váradgyai birtok, ma már nehéz megállapítani. Mindenesetre tény, hogy az 1599. június 24-i gyulafehérvári káptalani oklevélátírás szerint Báthory András nova donatio címen adományozott Molnár Istvánnak és feleségének, Vágó Borbálának egy nemesi kúriát, egy másik üres telket és még más javakat Váradgyán.²⁶ Báthory Gábor egy 1608. szeptember 13-i oklevele Vágó Borbálát a néhai váradgyai Molnár István özvegyeként, de már Fejérvári Pál

²⁰ 1608. jún. 4. Báthory Gábor fejedelem oklevelében: „nos rationum habentes fidelitatis et fidelium seruitiorum Egregy Pauli Alba Julý scribe et iurati Notary Cancellariae nostrae maioris necnon Pictoris Stemmatum” (ROLKvF 23. 32, 60. 71, 72, 77.); 1613. május 4. Bethlen Gábor oklevelében („tum vero attentis et consideratis fidelitate, fidelibusque seruitys fidelis nostrj Egregy Paulj Alba iulý scribe et iurati Notary Cancellariae nostrae minoris et Pictoris Stemmatum”. ROLKvF 23. 36.); 1628-ban és 1635-ben Bethlen Gábor, illetve Rákóczi György fejedelmek okleveleiben „exactor rationum nostrarum fiscalium” (ROLKvF 46. 70. és 46. 67.); 1635. szept. 17-én Rákóczi György fejedelem „fidelis noster”-nek nevezi, mely adatok szerint ekkor feltehetőleg már nincs a fejedelmi udvar, pontosabban a kancellária szolgálatában (ROLKvF 46. 73.). 1636. január 5-én felesége, Borbála már özvegyként szerepel (ROLKvF 46. 55.).

²¹ Kelemen Lajos: *Gyulafehérvári Pál Deák (Paulus Alba Iulius, Fejérvári Pál)*. = *Művészettörténeti tanulmányok*. I. Buk. 1977. 133; Kovács András: *i. m.* Kelemen Lajos tévesen állítja, hogy Chutak György lett volna Címeriró Pál leányának a férje, holott az Csutak János volt. Ld. még ROLKvF 44. 33, 49; 34, 50; 35, 52.

²² ROLKvF 23. 32, 33, 35; 46. 70, 71, 72.

²³ ROLKvF 23. 36, 37, 39–48, 115, 117, 119, 136–137; 37. 73, 1, 1 2/4 (!), 2. Az adatok ugyan csak Báthory Gábor korától (1608) szólnak Címeriró Pálról, feltételezhető, hogy már Bocskai István fejedelemsége idején tevékenykedett (Kovács András: *i. m.* 246.). Erre utalna Rákóczi Zsigmond 1608. január 28-i Fejérvári Pál deáknak (Paulus Alba Julý) adott kiváltságlevele, melyben az elődeinek tett szolgálatairól beszél (Sigismund Jakó–Radu Manolescu: *Scriterea latină în evul mediu*. Buc. 1971. Album. 44. sz. 33–34.). 1635. jan. 11-én még adóbeszedőként említik (ROLKvF 46. 73), ugyanazon év szeptember 17-én Rákóczi György oklevelében már csak „hűséges hívünk”-ként szerepel (ROLKvF 46. 73.). Halála e dátum és 1636. január 5. közé tehető, amikor özvegyét emlegetik. Ld. előbb a 19. jegyzetet. Végrendelete ROLKvF 44. 12., ill. Kovács András: *i. m.* 256–257.

²⁴ Az első általunk ismert adat róla 1607. április 5-i adásvételi szerződés, melynek során „az Vitezleo Nagý Palnak relictaja Thorday Vago Borbala Azzoni” megvásárolja Nagy Ferentől, a dévai vár porkolábjától ennek Gyulafehérváron található, Szász utcai házát (ROLKvF 23. 30.).

²⁵ 1609. jan. 7.: „Barbara Vago primum Stephani Molnar, deinde Emerici Literati Vas Thordensi, postea vero Pauli Nagý Szegeđy egregiorum Nobilium quondam relictæ, nunc vero consortis praedicti Pauli Alba Julý” (ROLKvF 46. 71. és 77.).

²⁶ ROLKvF 37. 73 (95), 1.

deák feleségeként említi (a váradyjai birtok, lehet, hogy innen származik).²⁷ Viszont az 1609. január 4-i ugyancsak fejedelmi oklevélből kiderül, hogy Molnár István halála után Vágó Borbálának még volt két férje, akik szintén korán elhaláloztak (az egyik Tordai Vas Pál deák, a másik Szegedi Nagy Pál).²⁸ (A mindent tudó Apor Péter nem szalasztja el megjegyezni, hogy ennek köszönhetően lesz Váradyán birtokossá Kászoni János.²⁹)

A fejedelmi udvarban kialakított kapcsolatai valószínűleg szintén hozzájárulhattak Kászoni János előrehaladásához a társadalmi ranglétrán. Ezt tanúsítja az a tény, hogy Kászoni János Veresmarti Czíkó Mihály, a fejedelem udvarbírója „kérésére” és anyagi támogatásával teszi közkinccsé 1647-ben, röviddel halála előtt, Kithonich János jelentős jogtudományi kézikönyvének – *Directio Methodica Processus Judiciari* – magyar fordítását (*Rövid igazgatás a nemes Magyar orszagnak es hozza tartozó részeknek szokott törvény folyasiról, mellyel deákból magyar nyelvre fordított Kaszoni Janos Váradyan*).³⁰ A magyarországi perrendtartásról szóló 302 oldalas mű magyarra fordításával Kászoni egy rendkívül értékes kézikönyvet tett hozzáférhetővé a jogi tevékenységet folytató hazai deákréteg számára, amelynek maga is tagja volt. Werbőczy Tripartitumának ez a kitűnő segédlete anyanyelven tette tanulmányozható a peres tevékenység minden csínját-bínját, amit így anyanyelven nyilván jobban megérthetett a hazai deákréteg, mint latinul. Nagy sikere volt, mert 1650-ben Lőcsén ismét kiadták³¹ a magyar jogi nyelvezetnek ezt az úttörő foglalatát. A fordítónak *Az olvasóhoz* intézett ajánlásából kiderül, hogy milyen tudatosan vállalta a nagy feladatot („tsak érthessem a közönséges Jónak hasznára lenni fáradságomat”). S miközben Kászoni János deák a fordítói munka mikéntjéről prelegál, azt is megmondja, hogy azoknak szánta fordítását, „akiknek kedvéért fordított, úgy mint a Deáktalanoknak”, azaz azoknak, akik nem tudnak latinul. A fordítás recepciójához sokatmondó bizonyíték az egyik Kolozsváron őrzött példány, amelyet a fordító Kisrédői Rhédey Ferenc fejedelmi tanácsúrnak dedikált.³² Kászoni János Fejérvári Pál halála után, 1636. január 5-e és 1637. március 28-a között vette el feleségül Fejérvári Pál deák³³ leányát, aki akkor legkevesebb 18 éves lehetett.³⁴ A megrokkant özvegy,³⁵ miután birtokaiban is elkezdték zaklatni,³⁶ örömmel fogadhatta Erzsók lánya férjhezmenetelét, veje ugyanis megfelelő támasza lehetett a továbbiakban. Elhunyt férje feltételezhetően jelentős vagyont valakinek kezelnie kellett, mi több, azt is meg kellett akadályoznia, hogy a fejedelmi fiskus rátegye a kezét. Erre azért is szükség volt, mert Erzsók lányán kívül – végrendelete tollbamondásakor – volt még két kiskorú gyermeke, István és Borka, azaz Borbála.³⁷

²⁷ ROLKvF 46. 72: „relicta quondam Stephani Molnar Vardagensis consors Pauli Alba Julij Pictor Stemmatis ac scriba et notarius cancellariae nostrae maioris.”

²⁸ Bár nem nevezhető megszokottnak, valamiért Vágó Borbála, ha nem leánynevén, úgy néha harmadik férje nevén szerepel az oklevelekben. Ld. végrendelete: „...ez jelenvaló 1637. esztendőben, die 28 Martii, néhai nemzetes Feieruari Pál deákné Nagy Borbara aszszonyomnak látogatására jöven...” (ROLKvF 44. 12.). Ez azonban nem elégséges arra, hogy azt feltételezzük, Cimerirő Pálnak két felesége lett volna: Vágó Borbála, illetve Nagy Borbála.

²⁹ „És igen jó helyre házasodott vala, / Váradyán jószágot kevest kapott vala...” *Apor 1903.* 320. Latin nyelvű művében: „per matrimonium acquisiverant aliquam possessionariam portionem in Cottu Albensi, pago Váradya.” *Apor 1863.* 218.

³⁰ Régi Magyar Nyomtatványok. III. Bp. 2000. 2171. sz. 435.

³¹ Uo. 2320. sz.

³² A Román Akadémia Kolozsvári Könyvtára, BMV U.119/b. Utóbb ez a példány Kithonich művének latin változatával széki gróf Teleki Mihály tulajdonába került, aki egybekötötte az eredetit és fordítását, és díszes bőrkötéssel vonatta be.

³³ ROLKvF 46. 73. és 55.

³⁴ ROLKvF 23. 82; 44. 12.

³⁵ ROLKvF 46. 55.

³⁶ ROLKvF 23. 82.

³⁷ ROLKvF 44. 12.

Kászoni János házassága mindenki számára csak előnyökkel járt. Kiderül ez Fejérvári Pál deák özvegyének 1637. március 28-i végrendeletéből, aki mindent „Fiamnak Veomnek Kaszoni Jánosnak kezében hagyom, hogy biria mint saiatyat”.³⁸ Az özvegy³⁹ vejére, Kászoni Jánosra és Erzsók lányára bizza két kiskorú gyermekének – Istóknak és Borkának – gondozását is. A fiú utód, Képiró István magvaszakadtával a gyulafehérvári Szász utcában lévő házat, a váradyjai nemesi telkeket és házat a fejedelmi fiskus próbálta megszerezni, az ország törvényére hivatkozva. Az akkor gyulafehérvárinak nevezett Kászoni János saját és gyermekei nevében bejelentett tiltakozását Rákóczi György fejedelem 1647. november 14-én oklevélbe foglalta Besztercén.⁴⁰ Ha még 1654. november 2-án sem tisztázódott Fejérvári Pál deák örökségének kérdése,⁴¹ ugyanazon év november 19-én már bírósági ítélettel „a Kászoni János árvái, Pál és Anna, a fejérvári és sóváradyjai két nemes házuknak publicatiója alól feloldoztatnak a Fejedelem Táblája által”.⁴²

Ha Fejérvári Pál deák fia, István édesanyja végrendeletének megírásakor, 1637-ben még kiskorú, akkor a fiú semmiképpen sem lehetett több 16–18 évesnél, amiből az következik, hogy legkorábban 1619-ben születhetett. Minden bizonnyal ő is apja nyomdokaiba lépett, legalábbis ez következik a felnőtt korában általa használt Címeríró/Képiró István névből.⁴³ Nyilván édesanyja halálát követően – Fejérvári Pál deák és Vágó Borbála leánya 1637-ben meghatalmazza férjét, hogy birtokait illetően képviselje érdekeit.⁴⁴ Ezt a feladatát Kászoni János később is ellátta, akkor is, amikor a fiatalon elhunyt Képiró István magvaszakadtával annak szüleitől örökölt javait, amint arról egy 1647. február 18-i oklevélből értesülünk, a fejedelmi fiskus újólaga vissza próbálta szerezni.⁴⁵ Maga Kászoni János viszonylag fiatalon halt meg.⁴⁶ 1648. február 4-i, Petki János Fehér megyei jegyző és Wrmeny Kis János deák előtt írásba foglalt végrendeletének tanúsága szerint gondoskodni akart kiskorú gyermekeiről,⁴⁷ akiknek anyja már előzőleg meghalt, amint Rákóczi György fejedelem 1647. október 29-i oklevéléből kiderül.⁴⁸ Testamentumában⁴⁹ Kászoni János két kiskorú árvája – Palkó és Annóka –, nemkülönben „Borka asszony árvája” sorsát kívánta rendezni valamiképpen. Ezért Kászoni János a Kithonich-fordítás kiadását támogató Veresmarthy Czikó Mihály fejedelmi udvarbírótól kérte fel, hogy viseljen gondot a kiskorúak vagyonára, míg tutorul, azaz gyámnak „testvér atyafiát és eöchet”, Chutak Pétert nevezte meg.⁵⁰ Kászoni Csutak Péter, a gyám, amint az későbbi iratokból kiderül, nem érte be a sajátjával, és inkább törődött saját, mint a rábízott kiskorúak ér-

³⁸ ROLKvF 44. 12.

³⁹ Egy 1636. január 5-i ügyvédvallásából megtudjuk, hogy akkor Nagy Borbála Fejérvári Pálné megözvegyült, és már vak is (ROLKvF 46. 55).

⁴⁰ ROLKvF 23. 35, 52.

⁴¹ Uo. 23. 36.

⁴² ROLKvF 37. 71 (91), 48.

⁴³ ROLKvF 23. 49, 50.

⁴⁴ ROLKvF 46. 39.

⁴⁵ ROLKvF 23. 49. Az oklevél hátán korabeli feljegyzés: „Kaszoni Azzonyom ellen Publicatoria, cum literis condescendaltatni kell, az gyermekeinek megh kell tudni neveket.”

⁴⁶ Nem kizárt, hogy ő maga is annak a Gyulafehérváron dülő járványnak esett áldozatul, amelynek „háza népe között is voltak áldozatai” akkor, amikor a Kithonich-fordítás nyomdai korrektúráját végezte. RMNy III. 435.

⁴⁷ ROLKvF 44. 11.

⁴⁸ ROLKvF 46. 42.

⁴⁹ ROLKvF 44. 11.

⁵⁰ Kászoni-, Csik- és Gyergyószék hadköteles férfilekosságának 1643. évi összeírásában Impérfalván szerepel a lófők között Csutak Péter és felnőtt fia, János, valamint öccse, István. A gyalogosok között említett Csutak Péter, akinek István, Máté, György, illetve István kiskorú fia, György, valószínűleg egy másik személy. A lófő Csutak Péter és öccse, István után szereplő János deák lehetett a három közül a legidősebb testvér. *SzOKIÚS* VI. 152–153.

dekeivel.⁵¹ Több más iratból is az derül ki, hogy Csutak Péter eléggé kapari ember volt, aki még a Kászoni gyermekek javait is megpróbálta – méghozzá sikeresen – megszerezni.⁵² Erre utal egy 1665. május 3-i iratkivonat, melyből kiderül, hogy vizsgálatot tartottak „Kászoni János ingó javainak Csutak Péter és János által lett elvételük” ügyében.⁵³ Kászoni János fiáról, a későbbi „Marosváradgyán lakó Nemes Fejérvári Kászoni Pál uram”-ról viszonylag keveset tudunk. Kászoni János végrendeletében kiskorú gyermekeiről volt szó 1648 februárjában, egy meghatalmazás kapcsán az árváit említi 1648. április 3-án Rákóczi György fejedelem.⁵⁴ Tudva azt, hogy szülei mikor házasodtak, valószínűsíthető, hogy Kászoni Pál ekkor legfeljebb 11 éves lehetett. Mindenesetre egy 1654. november 2-i oklevélből arról értesülünk, hogy nagybátyjuk, Képiró/Címeriró Pál magvaszakadása és „fejérvári és sóváradyai jószágainak publicáltatása” ellen Kászoni Pál és testvére, Anna pert indítottak.⁵⁵ Később, 1663-ban a két testvér megegyezik az apjuktól öröklött birtok felől oly módon, hogy azt adott feltételek mellett Kászoni Pál használhassa.⁵⁶ Az anyagiakat illetően Kászoni Pál nem állhatott valami jól fiatal korában, kászoni birtokai ugyanis sorra Csutak Péter kezére kerültek, aki végül 1684. március 22-én unokaöccse minden impérfalvi birtokát elzalogosította.⁵⁷ Viszont 1674. július 14-én Kászoni Pál és felesége tulajdonát illetően folyik egy esketés Lámkeréken.⁵⁸ Felesége, Sebessi Anna, amint az egy 1680. december 30-án kibocsátott oklevélből kiderül, előzőleg a szintén sókereskedelemben érdekelt Logofet Demeter felesége volt, akivel szintén voltak gyermekei.⁵⁹

Törekvő emberként Kászoni Pál apja nyomdokaiba lépett. Egy 1683. november 23-i oklevélből megtudjuk, hogy ő is a deákréteghez tartozott,⁶⁰ és ő is a fejedelmi udvar szolgálatában állt. Egy 1674-ben hozzá intézett levélből kiderül, ő volt „Kegyelmes Urunk s Azzoniának eő Nagyságának Kővári Udvarbírója”, azaz Apafi Mihályé és Bornemisza Annáé.⁶¹ Apja pozíciójához képest ez előrelépést jelentett, hiszen egy egész fejedelmi uradalom igazgatása függött tőle. Anyagi szempontból sem volt akármilyen ez a tisztség, amelyik nyilván lehetővé tette a család további gyarapodását. 1688. december 30-án Kászoni Pál házhelyet vásárolt Gyulaféhváron, míg azelőtt pár hónappal pénzkölcsönt is vett föl.⁶²

Kászoni Pál más szempontból is folytatta a családi hagyományt. Tisztában volt ő is azzal, hogy megfelelő tanulmányok, azaz megfelelő felkészültség és valamelyes indulási vagyon birtokában bárkinek lehet esélye a karrierre. Főleg, ha a család adott kapcsolatrendszerrel is rendelkezett a fejedelmi udvarban. Ezek a tényezők adottak voltak Kászoni Pál esetében. Házassága is sokatmondó. Ugyanis 1672 előtt feleségül vette Logofet Demeter özvegyét, akinek voltak gyerekei, de vagyona is.⁶³ Kettejük fia volt Kászoni János,⁶⁴ a majdani Bornemisza

⁵¹ Uo. 482. 89v, 13, 15; 90, 18, 20, 21–23; 90v, 25 (1665. május 3., 1668. március 11., 1669. november 30., 1684. március 22.).

⁵² ROLKvF 481. 21, 22.

⁵³ Uo. 482. 90, 19.

⁵⁴ ROLKvF 46. 65.

⁵⁵ Uo. 23. 36.

⁵⁶ Uo. 46. 52. Anna ekkor már „Egregii Tadiani Szegedi” felesége.

⁵⁷ Uo. 482. 90 (1665. május 3., 1668. március 11., 1669. november 30.).

⁵⁸ Uo. 23. 76.

⁵⁹ Uo. 23. 54.

⁶⁰ Uo. 60. 42.

⁶¹ ROLKvF 23, 43, 62 (1674. aug. 22.).

⁶² Uo. 23. 55, 58.

⁶³ 1680. december 30-án Sebessi Anna, előbb Logofet Demeterné, azután Kászoni Pálné gyermekei egyezkednek fejérvári és váradgyai ingó és ingatlan javaikról. ROLKvF 23. 54.

⁶⁴ Megmagyarázhatatlan, Apor Péter miért állítja, hogy Kászoni, később Bornemisza János apja ugyancsak János névre hallgatott volna, holott az oklevelekből egyértelműen kiderül, hogy Kászoni János apját Pálnak hívták (*Apor 1863.* 270, 279; *Apor 1903.* 320.). Ez a kortárs tévedés magyarázza *Imreh–Pataki* 1497. megállapítását is.

dinasztia alapítója, akinek az említett oklevél szerint édesanyja már nem élt, és – nyilván kiskorúsága miatt – apja volt a tutora.⁶⁵ Első felesége halála után Kászoni Pál újraházasodott, és elvette nemes Olosz Katát, akitől több gyereke született.⁶⁶ Kászoni Pálnak ebből a második házasságából született Kata nevű leánya, akinek gyámjaként féltestvére, Kászoni János szerepelt 1696-ban. Olosz Kata akkor még élt, férje azonban már nem.⁶⁷

Kászoni János,⁶⁸ aki 1672-ben született, valószínűleg Gyulafehérváron kezdett iskolába járni. Felsőbb tagozatra, illetve tanulmányai folytatására 1687-ben Kolozsvárra kerül, a jezsuitákhoz. A végig katolikusnak megmaradt Kászoni család sarja Kolozsváron Apor Péter szoba- és iskolatársa volt.⁶⁹ Amint arról beszámol, 1690-ben Kászoni János Száva Mihály báró, az erdélyi kincstári bányák főfelügyelője mellett – mondhatnánk: a családi hagyománynak megfelelően – jegyző. Később ennek köszönhetően a kolozsi sóbányához kerül máglásnak, azaz sóellenőrnek.⁷⁰ Apor István kincstartósága idején kinevezi kolozsi kamaraispánná.⁷¹ Így telik be a sors, így gyümölcsözik a három nemzedéken át összegyűjtött tudás és tapasztalat. Elmélet és gyakorlat egybeötvöződése Kászoni Jánosnál éri el azt a szintet, amikor is lehetővé válik – a rendkívüli történelmi körülmények közepette – a válaszadás a történelmi kihívásra.

Pályafutásának első szakaszát ugyan nem ismerjük, tanulmányait sem, de sokat látott és sokat tapasztalt, és mindezt fel is tudta dolgozni, később pedig fel is tudta használni. 1693. december 12-én egyezséget köt mostohaanyjával, Olosz Katával, apja második feleségével a marosváradgyai, gyulafehérvári, magyarigeni és székelyföldi egész portiót illetően, „bizonyos conditio mellett”, az árvák – féltestvérei, apja második házasságából született gyermekei – felnövekedéséig.⁷² Ugyanakkor kitűnő pénzügyi érzékkel megáldott ember volt. Jelenlegi adataink szerint 1697-től kezdve rendszeresen kölcsönzött pénzt szerte Erdélyben, ahol élt, dolgozott vagy birtokai voltak, s amint tehetette, ingatlanba is fektette megtakarított pénzét. Így vásárol fel szántót, kaszálót, házat vagy házhelyet Váradgyán, Gyulafehérváron⁷³ és bárhol,⁷⁴ ahol csak módja volt erre. És folyamatosan kölcsönzött pénzt nemesnek,⁷⁵ nemtelennek,⁷⁶ falus közösségeknek,⁷⁷ de még a Guberniumnak is („az ország szükségére”),⁷⁸ vagy más pénzügyi

⁶⁵ ROLKvF 37. 184v (98) uo.

⁶⁶ 1693. december 12-én Kászoni Pálné Olosz Kata egy bevallásban a maga és árvái nevében, adott feltételek mellett, marosváradgyai, igeni és székelyföldi egész portióját Kászoni Jánosnak adja (ROLKvF 37. 96 [141], 22.).

⁶⁷ ROLKvF 23. 138–139. (1696. március 5.)

⁶⁸ Egyetlen forrásban, egy oklevéljegyzékben, szerepel ugyan egy, a családfán sehogyan sem elhelyezhető Kászoni János 1674-ben és 1676-ban, szerintünk azonban elírás következménye, mert ő valójában nem más, mint Kászoni Pál. Ezt valószínűsíti az a tény, hogy az 1674. július 14-i oklevélben ennek a Jánosnak „felesége” Sebessi Anna, akiről viszont tudjuk, hogy Kászoni Pál első felesége volt. Vö. ROLKvF 37, 185 (99), 114; 179v (88), 18; 178v (86), 7; 181v (92), 48–49.

⁶⁹ „Az tanolását poésisen kezdette, / Más esztendőben rhetoricát végezte. / Kis iskolát tanít harmad esztendőbe, / Kolozsvárból kimegy Thököly bejőve. / Száva Mihálynak volt azután dijakja, / Máglásnak rendelé volt Száva Kolosra. / Apor Istvánnak ott kamara ispánya. / Jól viselvén magát, jól alkalmaztatta” (*Apor 1903.* 320.). „Joannes Bornemisza L.B. de Kaszon, a vero nobile patre natus ex Kászon, sub augustissimis Leopoldo, Josepho et Carolo Caesaribus, et quidem sub augustissimo Leopoldo salis Colosiensis Inspector, ex post generalis fiscalis perceptor, sub augustissimo Josepho I Sedium Siculicalium Csik utriusque Gyergyó et Kászon supr. Judex Reg., denique sub augustissimo Carolo Imperatore Cancellario aulico Transylvaniensis, Baro et Regii Gubernii Consiliarius” (*Apor 1863.* 299–300.).

⁷⁰ *Erdélyi Magyar Szótörténeli Tár.* VIII. Anyagát gyűjtötte Szabó T. Attila. Bp.–Buk. 1996. 47. Van, aki „mérlegmester”-nek magyarázza (*Imreh – Pataki 1497*).

⁷¹ *Imreh–Pataki 1497*.

⁷² ROLKvF 37, 199 (127).

⁷³ ROLKvF 23, 67

⁷⁴ Uo. 23. 140–143, 149; 482 f. 91. (1710. március 30., 1713. február 26.)

⁷⁵ ROLKvF 37. 216 (165); 193 (115); 218 (165).

⁷⁶ Uo. 176 (82), 55; 192 (113), 16.

⁷⁷ Uo. 191v (112), 7, 10, 11, 12; 192 (113), 17, 19.

tranzakciókban vesz részt.⁷⁹ A sors iróniája, hogy Kászoni János Száva Mihálynak is kölcsönöz, aki különben feltehetőleg apja özvegyének, Olasz Katának volt a férje.⁸⁰ De ő az, aki viszsza szerzi az ősei által szerzett javakat Gyulafehérváron, akárcsak Kászonban.⁸¹ Amikor labancként a Rákóczi szabadságharc idején beszorul sok más erdélyi nemessel Szebenbe, ő ott is képes kölcsönözni és nem is akárcsak.⁸²

Gazdasági és pénzügyi szakemberként, Erdély egyik legváltásosabb korszakában, Kászoni János számot vet magával és a korrallal, amelyben él. Székely őseinek örökösén harcra kész, mindenre elszánt keménységével, de egyben a folytonos lét- és országos bizonytalanság tudatával, amikor nem lehetett tudni, mikor és ki tör már megint be az országba, az Erdélyi Fejedelemség lassú bomlásának, egyben csődjének tanújaként, az újat, a többet és a biztonságot óhajtva, stabil politikai keret után vágyva véglegesen és visszavonhatatlanul dönt. Jövőjét és egyben Erdélyországát, az addigi Erdélyi Fejedelemséget csakis a Habsburg Birodalom feltételei között képes elképzelni. S miközben az erdélyi nemesség egy része a helyi sajátosságok és látszólagos függetlenség reményében még egyszer felkel II. Rákóczi Ferenc vezetése alatt, más társakkal együtt, akik között jelentős erdélyi nemesi családok képviselői voltak, Kászoni János vállalja a „mindent vagy semmit”, a beszorítást és ostromoltatást Szeben falai között. A nemzeti, kuruc vonallal szemben képes volt egy ezzel ellentétes hosszú távú koncepciót felvállalni.

Ezt a cseppet sem irigylésre méltó korszakot idézi meg visszaemlékezéseiben, Kászoni János képét is felvillantva, Wesselényi István.⁸³ Szeben falai között akkor, a 18. század elején együtt vannak mindazok – Kornisok, Hallerek, Lázárok stb. –, akikkel majd együtt látjuk Kászoni Jánost a Rákóczi-szabadságharc leverése után. Nagy ára volt a mást akarásnak, és ez csak alig-alig sejlik fel a korabeli forrásokból. Mert a székelyből lett vármegyei nemes szűkebb pátriája javát kívánta, és nem csupán az öncélú kedvezést az egyik fél javára.⁸⁴ Miközben Szebenben, de Erdély-szerte is számosan voltak, akik nevük és főleg előjogaik révén maguknak követelhetők volna a kezdeményezést, a sors, de valójában rendkívüli személyes képességei, szakértelme és főleg kitűnő taktikai érzéke Kászoni Jánost tette alkalmassá arra, hogy kulcsszerepet vállaljon Erdély újjáépítésében. Ezenkívül erre predesztinálta szívós kitartása a katolikus vallás mellett és rendíthetetlen hűsége a Habsburg-ház iránt. De főleg elkötelezettsége a birodalmi eszme mellett, mely egyedül volt képes szavatolni Erdély és az erdélyi rendek jövőjét és biztonságát. A korszak politikai erőterében ez az eszme lehetővé tette számára a látványos felemelkedést. Mert akár választásról, akár kinevezésről volt szó, Kászoni János mindig előrekerült. 1708-ban őt nevezik ki Csík-, Gyergyó- és Kászonszék királybírájává, majd Székelyföld képviselőjében ő vesz részt VI. Károly császár koronázásán. Azután erdélyi udvari kancellárrá nevezik ki (1714, 1717), majd 1721-től guberniumi tanácsos lesz.⁸⁵ Rendkívüli

⁷⁸ Uo. 216 (161), 11; 216 (162), 13–23, 25–28.

⁷⁹ Uo. 192 (114), 25.

⁸⁰ Uo. 222v (174), 216v (162), 24. Olosz Katával kölcsön fejében fehérvári és igeni szőlőket szerez meg (Uo. 23, 138–139.).

⁸¹ Uo. 482. 1. 34, 35, 37, 40.

⁸² 1703. július 4-én gróf Teleki Lászlónak kölcsönzött 100 magyar forintot (ROLKvF 37. 216 [161], 10.).

⁸³ Wesselényi István: *Sanyarú világ. Napló. 1707–1708.* I–II. Közzéteszi Demény Lajos–Magyar András. Buk. 1983–1985.

⁸⁴ Erre Trócsányi Zsolt mutatott rá kitűnő tanulmányában: *Kísérletek a teljes katonai uralom létrehozására Erdélyben, 1732–1739.* Századok 1983. 983–1011.

⁸⁵ *Apor 1863.* 161, 219; *Apor 1903.* 293, 298.

szerepe volt abban, hogy az erdélyi rendek elfogadták a Pragmatica sanctiót. Szolgálataiért számos kiváltságban és adományban részesült.⁸⁶

Életének és tevékenységének maliciózus, sőt szinte rosszindulatú minősítése Apor Péter által inkább az előkelőbb születésű mellőzött irigykedését tükrözi.⁸⁷

Társadalmi felemelkedésben, de anyagi gyarapodásban is kétségtelenül családjában ő vitte a legtöbbre. Ő futotta be a legnagyobb karriert, ő a dinasztiaalapító, ő a családi vagyon megalapozója. 1717-ben császári kegy folytán bárói rangot kap, és addigi családnevét előnévként használva, felveszi a Bornemisza nevet.⁸⁸ Hogy e név felvételében milyen családi háttér, milyen genealógiai és egyéb kapcsolatok játszottak közre esetleg más Bornemisza családokkal, máig tisztázatlan kérdés.

A CSALÁDI CÍMER. A Bornemisza-címer több változatban is ismert a szakirodalomban. Nagy Iván művében két alkalommal is közli a címet, eltérő formában.⁸⁹ E két címerrel rokon a Kövári László által közölt ovális címer.⁹⁰ Mi magunk a Kempelen-féle címerleírást ismertetjük, mivel ez tűnik a legpontosabbnak és mivel ez egyezik a Béli István *Erdélyi címergyűjteményében* szereplő Bornemisza-címerrel⁹¹: „négyelt pajzs, melynek harmadik negyedét alulról felnyúló homorú ék választja széjjel, a pajzs közepére pedig aranykoronával fődött szív-pajzs van tűzve. Az első vörös mezőben zöld halmon álló kissé kiszélesedő ágú, magas ezüst kereszt, a második kék mezőben hullámozó tenger fölött csillag, a harmadik szintén kék mezőben három ezüst porodás vörös rózsával rakott, balharánt arany pólya: a negyedik vörös mezőben fészken ülő s három fiát tápláló ezüst pelikán, végül a beékelt kék mezőben hullámozó tengeren fészkelő, jobbra fordult jégmadár látható. Az arannyal és feketével hasított szív-pajzs kétfejű, vörös csőrű és karmú, szint cserélő, azaz a jobb oldali arany mezőben fekete, a bal oldali fekete mezőben pedig arany sast tüntet fel: bárói korona: kék sisak. A jobb oldalnak dísz: jobbról arannyal és vörössel, balról feketével és ezüsttel vágott két sasszárny között az ezüst kereszt, a bal oldali pedig jobbról arannyal és kékkel, balról kékkel és arannyal vágott két elefántormány között lebegő csillag: takarók: vörös-ezüst, kék-arany, jobbról ágaskodó arany oroslán, balról arany griff.”⁹²

Mivel számunkra nem ismeretesek a címeradományozó oklevelek, más összehasonlító előtanulmányok hiányában kénytelenek vagyunk néhány általánosabb, heraldikai vonatkozású megjegyzést tenni. A jelenleg ismert Bornemisza-címer összetett, több címerből komponált családi jelvény. Jelen formájában – pl. a szív-pajzs benne a kétfejű osztrák sassal – nyilván a kiállítás korának bizonyítéka. Azonban a pajzs formája inkább 17. századi. Valószínű, hogy az ismertetett címer előképe 17. századi erdélyi fejedelmi címeradomány lehet. A kereszt, amely a csillaggal egyenértékűként szerepel (pl. sisakdíszként), valószínűleg a megadományozott vallássosságára, hithűségére kíván utalni. Nincs tudomásunk arról, hogy a Kászoni/Csutak család valamelyik felmenője vagy a címeradományozáskor valamelyik családtag jelentősebb egyházi tisztséget viselő személy lett volna. Egy másik tisztázandó kérdés a három rózsza eredete (amelyeket Nagy Iván csillagokként szerepeltet), ugyanis a kovásznai Csutak család címerében – és

⁸⁶ Imreh–Pataki 1798.

⁸⁷ „...a méltóbbakat csak az porba hadta. / Nemes hátrahagyott, felemelt parasztot.” Apor 1903. 322.

⁸⁸ A népies névetimológiát példázva, egyúttal elszalasztva egy újabb rosszindulatú megjegyzés lehetőségét, Apor Péter megjegyzi, azért e név, mert viselője gyermekkorá óta nem ivott bort. („Joannes Kaszoni fit Baro, et accipit nomen Bornemisza, scribitque se jam Joannes Bornemisza L. B. Kaszon; a puero enim non bibebat vinum.”) Apor 1863. 159.

⁸⁹ Nagy Iván: *Magyarország családai. Czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. II. 1858. 183. és Pótlék kötet 150.

⁹⁰ Kövári: *i. m.* 53.

⁹¹ Béli István: *Erdélyi címergyűjtemény*. Országos Széchényi Könyvtár, Kéziratosztály. Oct. Hung. 629/1, 20.

⁹² Kempelen Béla: *Magyarország nemes családai*. II. Bp. 1911. 361. sk.

itt feltűnő a névegyezés! – szintén három rózsza szerepel a címerpajzson.⁹³ Nem bizonyult megalapozottnak az az állítás, miszerint a Bornemisza család egy Rudolf király által kibocsátott címereslevéllel bírna.⁹⁴ Ezen állítás már csak azért is téves, mert, mint láttuk, e nevet majd 150 évvel később veszi fel Kászoni János. Másrészt az oklevélben felsorolt egyes ismerősen csengő nevek hasonlóságuk ellenére sem egyeznek a kászoni Bornemiszáékkal. Ha valaki veszi magának a fáradságot, és egybeveti ezen oklevél címerleírását a Bornemisza bárók címerével, azonnal észreveheti, hogy Rudolf császár egészen más címert adományozott az egészen más eredetű Bornemiszáknak.

Kétségtelen tény tehát, hogy a Bornemisza család a székely lófő származása révén nemesi státusú volt, és a későbbi adományozás – Kászoni János kétségtelen érdemei mellett – csak ezt volt hivatott az országos szokás szerint megerősíteni.

A CSALÁDI BIRTOK. Folytatva nagyapja, majd édesapja szívós birtokszerző törekvéseit, Kászoni János, a majdani Bornemisza János nem hazudtolta meg őseit. Miként apja, ő sem mondott le kászoni ősi jussáról, mi több, még gyarapította is ottani jószágait.⁹⁵

Szolgálati fejében az uralkodó számtalan adománya mellett elzalogosította neki 1719-ben a „görgényi kincstári uradalmat a javítási és befektetési költségek megtérítési ígéretével és a kiváltás lehetőségének kikötésével 25 000 forintban”.⁹⁶

Kászoni Bornemisza János bárónak sajátos felfogása volt a gazdálkodásról, vagyongyarapításról: „Pénn túl, sem pedig belső érték felesen nem marad; mindhogy én Gyermekeim számára külső Jóságot igyekeztem inkább venni, kölcsön is vévén arra pénzt; az Jóság lévén Erdélyben állandóbb a posteritásra nézvé.”⁹⁷ Ugyanazon 1739. augusztus 31-i végrendeletében kemény feltételeket szab örökösének, és kiköti, hogy ha valamelyik tékozló életet folytatna, kétszer megintsék, s ha ez nem használna, vonják meg tőle a birtokhasználat jogát, és annak csak jövedelmével élhessen. Ugyancsak kemény feltételeket szab a családi birtok elidegenítésének megakadályozására. A végrendelező csak fiú ágon kívánta biztosítani az öröklést, és a férfiak deficiálása esetére úgy rendelkezett, hogy a birtok fele szálljon a rokonokra, másik fele fordítottassék kegyes célokra.⁹⁸

Bornemisza János rendkívül körültekintően intézkedett végrendeletében életben lévő három gyermeke örökségéről. Mivel ezek két házasságból születtek – első feleségétől, vajdaszentiványi Bodoni Klárától Ignác és János Ferenc, hallerkői Haller Borbálától pedig Pál nevű fia –, úgy látta helyesnek, hogy a fiúk kapják meg anyjuk örökségét, és így ez ne oszolja meg egyenlő módon a három fiú között. Szerzett birtokait, illetve ezek jövedelmét a birtokfelosztásig fiai élvezzék közösen, és ezeket semmiképpen se idegeníthessék el. Ignác és János nevű fiai örökölték Torda megyében a vajdaszeniványi udvarházat és a hozzá tartozó részbirtokokat, szintúgy a magyarpéterlakiakat, Kolozs megyében a szentmártoni, Hunyad megyében a bokaji, rápolti és aranyi részbirtokokat. Ezenkívül még megkapták Algyógyot a hozzá tartozó falvakkal, míg a Zaránd megyei Banyica és Kalamanest falvakbeli birtokrészeket a marosillyei uradalomhoz csatolta.

Bornemisza Pál, aki jóval fiatalabb volt bátyjainál – amazok 1705-ben, illetve 1708-ban születtek, míg ő 1725-ben –, a Haller-féle birtokokat örökölte. Nevezetesen: Abafáján az udvarházat és a hozzá tartozó részbirtokokat, Kakucsot a Görgény-vidéken, a szászrégeni szőlőket, az

⁹³ Pálmay József: *Háromszék vármegye nemes családjai*. Sepsiszentgyörgy 1902. 123.

⁹⁴ Gudenus János: *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. I. H. n. [1990]. 208.

⁹⁵ ROLKvF 482. 90v, 91.

⁹⁶ Szabó T. Attila: *A Bornemisza levéltár*. Levéltári Közlemények 1938. 238.

⁹⁷ ROLKvF 44. 31v.

⁹⁸ ROLKvF 44. 28–29.

Abafájához csatolt görgényi falvakat, száz köből termésű szántóföldet a görgényi jószágból Radnótfája és Petele részén, nemkülönben, a másik két fiúhoz hasonlóan, a rétek és erdők egyharmadát. Szintén a legkisebbik fiú kapta meg a Torda vármegyei magyarszentlászlói és kisfenesi birtokrészeket is. Az apa szintén Pálra hagyta a Fehér vármegyei drassói udvarházat, Vingárt, Spring és Gergelyfája részbirtokait azzal az indoklással, hogy – mivel a két nagyobb fiú már világot járt – Pál taníttatását, nevezetesen, hogy filozófiát, majd jogot tanuljon, ezen birtokok jövedelméből kell fedezni.⁹⁹

A többi birtok jövedelme – mint például a görgényi vagy a Thököly-féle javak – közös kezelésben maradt. Ezeket majd a későbbiek során rendezik egymás között az örökösök egyezségek útján. A családi levéltár anyagának alapos feldolgozása tisztázhatná e birtokok további sorsát.

A hagyakozó Bornemisza János végrendeletéből az is kiderül, hogy nem hagy adósságot fiaira, és rendkívül figyelemre méltó az az önérzetes tiltakozás, amellyel visszautasítja, hogy neki bármilyen bankadósságai lennének Bécsben.¹⁰⁰

A kászoni báró Bornemisza család rangja, társadalmi és gazdasági súlya, amely biztosította számára az örökös főrendházi tagságot, magyarázatul szolgál arra a család-, illetve házasságpolitikára, amelynek révén rokonságba került a szűkebb értelemben vett Erdély, utóbb pedig Magyarország legjelentősebb családjaival.

Báró Bornemisza János három fia közül János Ferenc viszonylag fiatalon meghalt, és fiágon magva szakad.¹⁰¹ Napjainkig élnek Bornemisza Ignác és Pál leszármazottai. Bornemisza Ignác göncruszkai gróf Kornis Krisztinát vette feleségül. A második világháború után leszármazottai Nyugat-Európába, illetve az Amerikai Egyesült Államokba kerültek.¹⁰²

A báró Bornemisza család fiatalabbik vonala Páltól ered, aki zabolai gróf Mikes Annát vette feleségül. Az ő két fiuktól, kászoni Bornemisza Pál királyi kamarástól, illetve Józseftől ered a család II. vonalának első, illetve második ága. Ez utóbbi ágon a báró Bornemisza család leszármazottai ma Costa Ricában, az Amerikai Egyesült Államokban, Kanadában és Angliában élnek. Az első ág alapítója kászoni Bornemisza Pál királyi kamarás, akinek unokája volt a császári és királyi kamarás és magyar királyi főhadnagy Bornemisza Gábor (sz. 1859. április 20. Kolozsvár – megh. 1915. április 21. Budapest). Bárói rangja, előneve és címere átruházott vejére, Thyssen-Bornemisza Henrikre (szül. 1875. október 31. Mühlheim – megh. 1947. június 26. Castagnola). Ő Bornemisza Gábor Margit nevű lányát vette feleségül (szül. 1887. július 23. Csetény – megh. 1971. április 17. Locarno).¹⁰³

MŰPÁRTOLÁS. A rendkívül szerteágazó, Erdély-szerte számtalan birtokkal bíró Bornemisza család művelődéstörténeti szerepének felmérése, a tárgyi emlékek felkutatása cseppet sem könnyű feladat. Nem könnyű, mivel a család egy része már az első világháború után, az impériumváltozás következtében elmenekült Erdélyből, ugyanakkor birtokainak jelentős részét is elvesztette. A többiek, akik még maradtak, a második világháború hullámvázai közepette haltak meg vagy menekültek el úgy, hogy a háborút követő rendszerváltozás seperjen el szinte

⁹⁹ ROLKvF 44. 30.

¹⁰⁰ „Méltónak ítélem deklarálnom ezt is: hogy mivel érttem némellyeknek olyan vélekedésit lenni, mint ha nekem az Bétsi Banchoban activum adósságra volna; azért hogy ez Fiaimnak dubiuma, vagy Solicitudoja ne légyen, tudtokra adom ezen írással, hogy nekem nincsen semmi ez Banchoban, soha nem is volt; másoknál is Summás activum adósságom nincsen; hanem még Erdélyben laktamban adtam volt némellyeknek kölcsön Pénzt, és Gabonat, de Bétsben laktamban némellyek megfizetettek; a mi még fizetetlen van, írás exstal rolla; mely is nem sokra megyen.” ROLKvF 71.

¹⁰¹ Nagy Iván: *i. m.* 182. Gudenus János nem tud Bornemisza Jánosnak erről a fiáról, noha ő is szerepel Kászoni Bornemisza János végrendeletében. Gudenus: *i. m.* 208.

¹⁰² Gudenus: *i. m.* 208–210.

¹⁰³ Uo. 208–214.

nyomtalanul mindent, ami még megmaradt a család javaiból. Az elmenekített és a mások által elrabolt vagy kisajátított javakat újra fel kellene leltározni azzal a könyörtelen szívóssággal, amellyel báró kászoni Bornemisza János kívánta megtartani birtokait örök biztonsággal leszármazottai számára.

Kastélyok, udvarházak, kúriák egész sorát kellene felkutatni. Kolozsváron két háza is volt a Bornemisza családnak. Az egyik a Monostori utcában (utóbb „Tischler vette meg”), a másik, az egykori „kolozsvári nagy ház” még ma is áll – a Jókai utca 8. szám alatt. Történezművészettörténezs fantáziája kell, hogy a ma embere el tudja képzelni, milyen is lehetett jó 90 évvel ezelőtt itt az élet és maga az épület „szép termeivel” az első emeleten, ahol később még Casino is működött.¹⁰⁴ Tudunk még a gyógyvizeiről híres székelyföldi Borszáken a Bornemisza Zsuzsika tervezte nyaralóról is,¹⁰⁵ a marosillyei házakról, közöttük a Bethlen Gábor-féle kúriáról vagy a szentlászlóiról, amelyet 1918 után, a hatalomváltás nyomán elvettek a családtól.¹⁰⁶ Hogy mi mindennek az emléke veszett el, a berendezési tárgyakra nem is beszélve, bizonyítják adataink e házak bútorairól (ld. Buzd, Marosillye).¹⁰⁷

Talán néhány adattal többet tudunk az igen népes család temetkezési helyeiről. A családban élt annak az emléke, hogy a dinasztiaalapító Bornemisza János bárót rendkívül szoros szálak fűzték a marosillyei kolostorhoz. A még életében megírt, mondhatnánk folyamatosan kiegészített végrendeletében meghagyta, hogy ha Ausztriában vagy a felső tartományokban halna meg, úgy a marosillyei kolostorban, ha pedig Erdélyben, akkor a kolozsvári jezsuiták templomában temessék el. Kászoni János végrendeletileg pontosan meghatározta, hogy míg élnek, fiai évente megemlékezzenek róla, milyen miséket mondassanak és mikor, az ő, szülei, két felesége és meghalt gyermekei emlékére, és hogy utódaiknak is hagyják meg ugyanezt. Egyben meghagyta, hogy e célból hozzanak létre alapítványt, és ennek a tőkének a kamatából meghatározott összeget, 150 rénes forintot, évente juttassanak a marosillyei kolostornak, mely örök nyughelyet biztosít számára.¹⁰⁸ Örökösei a temetését illetően is akarata szerint cselekedtek – hogy minden pompa nélkül, jezsuita ruhában, kezében az olvasóval, a mellére tett kereszttel és az imádságkönyvében levő marosillyei Szűz Mária-képpel temessék el.¹⁰⁹ A kolostor protocollumába pontosan feljegyezték, mikor halt meg, mikor vitték oda, és mikor temették el báró Bornemisza Jánost. Amint annak az egyezségnek is nyoma van, amely szerint az a férfiág, amelyik Marosillyét bírja, száz forintot fizet a misealapítványba.¹¹⁰ A hagyakozó fiai lelkére kötötte, hogy támogassák a katolikus egyházat, különös tekintettel a ferencesekre, mind Mikházán, mind Görgényben. Erős kötődése a katolikus egyházhoz mondathatta ki vele, hogy ha valamilyen leszármazottja odahagyná a katolikus vallást, úgy az essen el minden örökségétől, s azt a többiek örököljék.¹¹¹ Bornemisza János arra is intette fiait, hogy tartsanak össze.¹¹² Kérte, hogy az erdélyi püspökkel egyeztetve telepítsenek egyháziakat Görgényszentimrére, Szilágycsehbe és Illyére. Bornemisza János végrendeletéből tudjuk, hogy mindkét felesége – Bodoni Klára és Haller Borbála – Bécsben van eltemetve a Szent István-székesegyházban. És

¹⁰⁴ Özv. Báró Bornemisza Tivadarné sz. Báró Jósika Rosalie: *Visszaemlékezések családjunkra. 1930–1933.* (a továbbiakban: *Visszaemlékezések*) 13, 104.

¹⁰⁵ Uo. 22.

¹⁰⁶ Uo. 14, 16–17.

¹⁰⁷ Uo. 17, 22.

¹⁰⁸ ROLKvF 44. 26–26v; 663. 234.

¹⁰⁹ ROLKvF 44. 25v.

¹¹⁰ ROLKvF 663. 22. (1740. júl. 22.; 1742. okt. 17., 24.; 1803. aug. 7.)

¹¹¹ Uo. 44. 27v.

¹¹² Uo. 27v: „A melly Attyafiaik egymást igazán szeretik és segítik, azoknak senki könnyen nem árthat. Virtus unita fortior. Az kikben pedig szeretet és Attyafiság nincs, az olyanok másoktól inkább vexáltatnak és károsítottatnak.”

ugyanott mondja el a ma is megdöbbentő tény, hogy szintén Bécsben vannak eltemetve akkor már halott gyermekei: az első házasságból való Antal és József és a második házasságból született három fiú, Károly, Ferenc és Christian, valamint leánytestvérük, Cordula. Gyulafehérváron a „régii templomban” is voltak eltemetve gyermekei, amiként egy az örök álmát a kolozsvári jezsuiták – ma piarista – templomában alussza.¹¹³ Egy másik kolozsvári templomban, a Ferenc-rendiekében temették el Bornemisza Annát, aki 1814. október 14-én halt meg Katonában, nemkülönben Bornemisza Borbálát, gróf Gyulai Sámuel feleségét 68 éves korában, 44 évi özvegyiség után.¹¹⁴ A 19. század vége felé a kolozsvári Házsongárdi temetőben építtetik meg közösen a Jósika-, Bornemisza- és Horváth–Tholdi-kriptát, ahová attól kezdve temették e családok tagjait. A *Visszaemlékezések* szerzője nemcsak az ide eltemetettekéről számol be, hanem arról is, hogy „a kolozsváriak szeretik a nagy temetést”, és hogy már akkor is voltak próbálkozások, hogy feltörjék a kriptát.¹¹⁵ Ugyancsak ő említi meg, hogy gyermekét, a kis Bornemisza Lajost a marosillyei templom udvarán temették el.¹¹⁶ A Bornemisza család ragaszkodását a katolikus egyházhoz, egyben a szűkebb pátriához bizonyítja a Nagykászonban építtetett kápolna.¹¹⁷ Kászoni János fiainak lelkére kötötte, hogy gondoskodjanak a szegényekről, a rászorulókról, egyháziakról és világiakról, tanulókról, meghagyva, hogy őket birtokainak – és ezek számosak voltak – tizedéből támogassák.¹¹⁸

A művészetek iránti érdeklődésről a Bornemisza családban rendkívül kevés adat maradt fenn, holott ennek ténye kétségtelen. Bornemisza Tivadarné megemlíti Bornemisza Ilonának – az első vonalbeli János és báró Jósika Antónia lányának – festészeti tanulmányait. Ugyancsak ő említi meg, hogy a majdani császári és királyi kamarás és Bukarestben is diplomáciai szolgálót teljesítő Bornemisza Gyula a zenélés mellett akvarelleket, később olajképeket is festett.¹¹⁹

A családi portrék közül ismeretes Bornemisza János „alkancellár” olajportréja (136 × 96 cm), gróf Gyulai Sámuelné Bornemisza Borbála – hajdan a marosnémeti kastélyban levő – portréja (68,5 × 47 cm) és Bornemisza Mária Gyula testvérének (megh. 1888) porcelán guache arcképe (45 × 37 cm). Családi képtár létezett különben Marosillyén is. Melka Vince festő több portrét is készített a család egyes tagjairól: így pl. az 1878. december 21-én született Bornemisza Jánosról (Bornemisza Tivadar fia) és fénykép után II. Bornemisza Ignácról, Tivadar édesapjáról. Mindkét kép ezen Tivadar leányához, Adél-Adelgundához került, aki 1961. július 9-én halt meg Washingtonban.¹²⁰ A 19. század elején díófa keretbe foglalt rézmetszetek és festmények díszítették a marosillyei kastély falát.¹²¹

Az ötvösműveket illetően teljesen esetlegesen szereztünk tudomást egy 1731-es Bornemisza János-féle pecsétnyomó létezéséről.¹²² Ilyen jellegű tárgyokról egyedüli forrásunk báró Bornemisza János 1739. évi végrendelete és egyes kiegészítései.¹²³ Ebből kiderül, a családban a legnagyobb fiúnál, illetve annak örökösénél volt egy arany medalion, melyet a császár képe

¹¹³ Uo. 44. 64.

¹¹⁴ S. Gyulai Rikárd: *A marosnémeti és nádaskai Gyulai család*. Genealógiai Füzetek 1911. 99, 109.

¹¹⁵ *Visszaemlékezések* 5–7, 51.

¹¹⁶ Uo. 51, 103.

¹¹⁷ Endes Miklós: *Csik-, Gyergyó- és Kászon (Csik megye) községeinek és családjainak történetéhez*. Országos Széchényi Könyvtár. Kéziratosztály, Fol. Hung. 2102/2, 453.

¹¹⁸ „Ecclesiasticusok, és Religiosusok és Tanulok, és külső világi állapotban is levő szegények, vagyis szükült állapotbeliek számára” (ROLKvF 44. 25.).

¹¹⁹ *Visszaemlékezések* 60–62, 66. A kászonimpérfalvi kápolna javítását 1839-ben a családi tanács hagyta jóvá (ROLKvF 384. 10.).

¹²⁰ ROLKvF 384. 10, 17, 47. és Kabay Lisette szíves közlése.

¹²¹ ROLKvF 43. 92.

¹²² Kabay Lisette szíves közlése.

¹²³ Kabay Lisette szíves közlése és ROLKvF 44. 24–34. (Kászoni János végrendelete.)

díszített.¹²⁴ Bornemisza János mindhárom fiának jutott egy-egy aranylánc. Bornemisza Ignác a császártól kapott egyet. Bornemisza Pál az édesanyjától örökli azt az aranyláncot, amelyet Lipót császár adott nagyapjának, báró Haller Istvánnak. Ifj. Bornemisza János pedig azt az aranyláncot kapja apjától, melyet a császár adott neki.¹²⁵ A végrendelező apa éppen az értékes ingóságokat illetően leszögezi: „Pénnz töllem, sem pedig belső Érték, felesen nem marad; mint-hogy én Gyermekeim számára külső Jóságot igyekeztem inkább venni, kölcsön is vevén arra pénzt; az Jóság lévén Erdélyben állandóbb a Posteritásra nézve.”¹²⁶

Az ezüsthalmot a fiúk anyjuk után örökölték.¹²⁷ Az 1739. augusztus 31-i végrendelethez készült kiegészítés felsorolja a három fiúnak juttatott ezüstműveket. Bornemisza Jánosnak,¹²⁸ Ignácnak¹²⁹ egy fekete ládácskában 2000 „vert aranyak” és ezüst gombok voltak, s ezeket a testáló elosztani rendelte a három fiú között.¹³⁰ Ugyancsak ebben a ládában voltak Pál nevű fia édesanyjától maradt „clenodiomok”, amelyek csakis a fiút illették. Jelentős számú régi pénzeket¹³¹ s ezeken kívül még vert aranyakat is hagyott fiaira.¹³² A megmaradó ezüstműről úgy hagykozott Bornemisza János, hogy azt olvassák be, s vegyenek rajta további birtokokat, mert az a vagyon megmaradásának egyedüli biztonságos és hasznos módja.¹³³

A székelyföldi származású, a fejedelmi udvarban meggyökerező Kászoni János („Johannes Kaszoni de Chyk Nagy Kaszon Transilvanus”) az egyetemi anyakönyvi bejegyzés szerint

¹²⁴ ROLKvF 44. 32. („Az melly Medályt, vagy is a mint mondatik, Contrafét, mellynek közepin eő Felsége képe van, Felséges Urunk nekem kegyelmesen adott, az Ignatius fiamé legyen.”)

¹²⁵ Uo. 32.: „felséges regnáló urunk nekem adott kegyelmesen, midőn Provincialis Deputattióban eo Felségéhez expedialtattam volt az Erdélyi Státusoktól.”

¹²⁶ ROLKvF 44. 31v. Kászoni János gyakorlatias szemlélete tükröződik a következő intelemben: „...minthogy Erdélyben igen nehéz vagy majd nem is lehet Jozzagot úgy acquirálni, hogy Törvénykezések és Perlekedések ne következzenek. Az Isten jóvoltából én töllem acquirált Jozzagokban is az mi Controversiák volnának, igyekezzenek Fiaim, és munkálkogyanak amicabiliter convenientibus, Viis ac modis componálni és Communis Causat tartván, unitis Consiliis et viribus juste et licite complanálni” (Uo. 27v).

¹²⁷ ROLKvF 44. 67v (1739. okt. 21.). Végrendeletében Bornemisza János elmondja, hogy első feleségének, Bodoni Klárának alig volt, s „amik voltanak, az akkori Revolutióban elvesztenek”. Uo. 31. Ugyanő második felesége, Haller Borbála javai kapcsán leszögezi: „Ezüst Marhája is hozzám jövedelekor szépecskén volt; de minthogy régi modra voltak, azokat is ezüst Portékák csinálásakor az én Ezüstem – mely nem sok volt – közti elegyítettem. Mellyre nézve valami Ezüsten utánam maradt légyen Páll Fiamé egyedül.” Uo. 32.

¹²⁸ ROLKvF 44. 66–67. „Egy öreg spanyar sotarto, arra tenni azokat requisitumokkal edgyütt; egy öreg mosdo Medencze Kannájával edgyütt; Egy Tuczet vagy is tizenkét pár Asztralra való kések ugyan annyi ezüst kalánokkal s azon kívül gazdálkodo nagyobbacska egy pár kalánnal edgyütt; Egy pár nagyobbacska és egy pár kisebb szerű ezüst Gyertyatartó; Gyertya eleiben való umbraculum; Egy pár ezüst Credentia Pohár alá való; Tokban lévő egy pár ezüst arannas Aszszony embernek való kés kalánostúl; Egy régi fedeles kisebb arannas kanna.”

¹²⁹ ROLKvF 44. 65–68. „Egy Tuczet vagyis tizenket Gyümölcs alá való fejr trebelyes munkáju ezüst csészéket; Egy fedeles régi arannas kannát; Két régi jokorácska ezüst Pohárokat, mellyeknek az felső része kevesé arannas; Ezüstben foglalt egy szerezsen Diót; egy arany Tobákos pixist; Aranyoson ezüstben foglalt egy Tengeri öreg Csigát melly tokban van; Tokban lévő egy pár ezüst arannas Aszszony embernek való kést, kalánostúl.” S folytatja: „Az melly ezüst Portékát eddig adtam neki, vagy az Menyemnek, az is maradgyon néki, az második édes feleségemnek köntöseibül az Menyemnek adott köntössel együtt, Mellyrül különös írásom is van az Pál fiam számára való fekete Ládácskában.”

¹³⁰ ROLKvF 44. 69.

¹³¹ Uo. 73. Ezenkívül egy rezes ládácskában „az melly vert aranyak és Numismak és Pogány és régi Pénzek benne vadnak, azok három fiaim közt, három edgyenlő részekre osztassanak”.

¹³² ROLKvF 44. 73.

¹³³ „Ezüst Metallum és Réz, Pogány és régi nagyobb és kisebb darabokban fog lenni két Száz hatvan id est Numero 260. Numismák harminczhat id est 36. Nagyobb s kisebb ritka becsüs Aranyak egy darab kötött erszénykében tíz darab id est 10. Jol meg kell mindeneket olvasni. Vert arany fog lenni ezer id est 1000.” „Mivel pedig az ezüst Tálak és Tángyérok, sem ötöt [Pál], sem a más két Fiaimat mostani állapottyokban nem illetik; és hogy azokban a pénz fructus nélkül ne heverjen, azért az ezüst Tálakat, és Tángyérokat, úgy más szükség nélkül valo némelly ezüst Portékákat el kell adni pénzért; de ugy, hogy a pénz semmire ne applicáltassék egyébre, hanem Jozzagat kell avall venni az eo számára...” (Uo. 67v).

1627. február 29-én iratkozott be a grazi egyetemre 22 évesen.¹³⁴ A továbbiakban már csak unokáinak tanulmányairól van tudomásunk. A báró Bornemisza család tagjainak tanulmányai-
val nem áll módunkban részletesen foglalkozni. Csak jelzésképpen említjük meg, hogy Bornemisza Ignác József „L/iber/ B/aro/ Kasoni Carolipolitanus” Bécsben járt gimnáziumba (1715), majd ott nyerte el a baccalaureusi címet is (1723).¹³⁵ A másik Bornemisza fiú, János 1723-ban járt Bécsben gimnáziumba, majd egyetemre.¹³⁶ Bornemisza Ignác fia, János a bécsi Theresianumban tanult 1762 és 1765 között.¹³⁷

Szinnyei repertórium szerint báró Bornemisza József (feltehetőleg azonos Bornemisza János Józseffel) 1720-ban Bécsben megjelentetett egy művet, melynek címe: *Magnus ab Hungaria Ladislaus, magna Hungariae a Ladislao, idest panegyricus tutelarior nationis Hungaricae*. Sajnos nem sikerült fellelnünk a mű egyetlen eredeti példányát sem, hogy közelebbit mondhassunk tartalmáról.¹³⁸ 1777-ben Bornemisza Ignác fia, János, Hunyad vármegye főispánja kiadja több írását, többek között egy szomorújátékot is, egy kis könyvecskében, melynek ajánló sorai Déván keltek 1777. január elsején.¹³⁹ Bornemisza Károly (1840–1911) egy francia operettet ültet át magyar nyelvre *Gyermekkirálynő* címmel,¹⁴⁰ míg Bornemisza Gábor (1859–1915) a szerzője egy 1895-ben Sopronban megjelent műnek.¹⁴¹

A későbbiek során a Bornemisza családból nem sokan követték a Kászonból elszármazott őst alkotó értelmiségire valló törekvéseit, legalábbis eddigi tudomásunk szerint. Sokkal inkább a család társadalmi és gazdasági helyzetének jobban megfelelő mecénási törekvések tanúbizonyosságával találkozhatunk. 1726-ban báró Bornemisza János János Ferenc nevű fiának ajánlanak egy Bécsben megjelentetett, Xavéri Szent Ferenc életéről, cselekedeteiről, ünnepéről érkező művet.¹⁴²

Bornemisza János Ferenc halála alkalmából (1747) a korszak jeles történésze, Kaprinai István írt és adott ki latin nyelvű gyászbeszédet.¹⁴³ A szomorú esemény kapcsán a jezsuita P. Gyalogi János is kiadott Kolozsváron egy *Halotti Praedikatiót*, melyet Szebenben el is mondott a szerző az erdélyi rendek előtt bőjtmás havának negyedik napján.¹⁴⁴ Egy hasonló jellegű mű, ám ezúttal dicsőítő vers jelent meg 1760-ban Kolozsváron, annak kapcsán, hogy kormányzói rangban kinevezték az erdélyi Fehér megye főispánjává Bornemisza Pált.¹⁴⁵ E mű szerzője Kőkösi Dobolyi István kancelláriai protonotárius.

A Horea-lázadásról szól Bornemisza János Hunyad megyei főispáni jelentése (Déva, 1784. december 24.); a főispán szenvedő alanya, egyben résztvevője is volt az akkori szomorú eseményeknek.¹⁴⁶

¹³⁴ Kovács András: *i. m.* 247/8. jegyzet.

¹³⁵ Szabó Miklós–Szögi László: *Erdélyi peregrinusok európai egyetemeken*. Marosvásárhely 1998. 515.

¹³⁶ Uo. 516.

¹³⁷ Uo. 518.

¹³⁸ Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. I. Bp. 1890. 1230.

¹³⁹ „Esvéli időöltése L.B.Kászoni Bornemisza János úrnak” Vö. Petrik Géza: *Magyarország bibliográfiája. Bibliographia Hungariae. 1712–1860*. I. Bp. 1888. 323.

¹⁴⁰ Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkái*. Új sorozat. III. Bp. 1941. 938–939.

¹⁴¹ *Pantomime in drei Abteilungen gewidmet dem Grafen Przedziecki zur Aufführung in Abbazia* (Gulyás: *i. m.* 934.).

¹⁴² Egy példánya megtalálható a Román Akadémia kolozsvári fiókjának könyvtárában.

¹⁴³ Petrik Géza: *Magyarország bibliográfiája. Bibliographia Hungariae. 1712–1860*. II. Bp. 1890. 325.

¹⁴⁴ Uo. 2.

¹⁴⁵ *NOVUS ATLAS In Illustrissimo ac Magnifico Domino, Domino L. Barone Paulo Bornemisza de Kaszon*.

¹⁴⁶ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. lat. 1118; Vö. David Prodan: *Răscoala lui Horea*. I–II. Buc. 1979; *Visszaemlékezések* 17, 22.

Eredeti művel ezek után hosszú ideig nem jelentkezett a Bornemisza család egyetlen tagja sem. Viszont a fentebbi Bornemisza János főispán fia, Bornemisza Leopold támogatja Kelemen János *Népkert* című verses művének megjelentetését, mely a kolozsvári Sétatér 1828. május elsejei megnyitására alkalmából íródott, életképekben bemutatva a város lakói és főleg az arisztokrácia összefogásának ezt a modern városkép szempontjából kétségtelen jelentős eredményét.¹⁴⁷

A továbbiakban csupán Bornemisza Tivadar Jánosról tudjuk, hála feleségének, a *Visszaemlékezéseket* író Jósika Rosalie-nak, hogy rendkívüli módon érdeklődött a természettudományok iránt.¹⁴⁸

Ezek után a polgárosodás eredményeként, ám ugyanakkor már a magas szakképzettség szintjén foglalkoznak a Bornemisza család tagjai a tudományokkal. Közülük az első legismertebb és legjelentősebb a 2. ágból való báró Bornemisza Pál Afrika-kutató volt. Az ő nevéhez kapcsolódik számos afrikai felfedező- és gyűjtőút, melyeknek tárgyi emlékei egyaránt megtalálhatók Budapesten és a British Museumban.¹⁴⁹ Őutána a modern tudományos kutatói tevékenység igazi képviselője Bornemisza-Thyssen István, illetve az a Bornemisza Elemér, aki magyar emigránként lett a Costa Rica-i tudományos akadémia elnöke. Ám az ő, egyben a család többi tagjának tevékenysége már egy egészen új és egészen más korszaknak a része, a SZÉTSZÓRATÁS korszakáé. Mi magunk csak az azt megelőző korszakról kívántunk, ha csak a sejtetés szintjén, halvány képet nyújtani.

Some Data from the History of a Transylvanian Family. The Bornemisza family rose to be one of the old, traditional aristocratic families during a relatively recent era of the Transylvanian history, and they disappeared from this place after the second world war.

The origins of the family are to be found at the Szeklerland and besides speaking about its origins, this study follows their rise through three generations up to János Bornemisza, the founder of the dynasty was made baron and chancellor. The author also speaks about the cultural–historical role and importance of the Bornemisza family.

¹⁴⁷ Kelemen János: *Népkert*. Kolozsvárt 1827.

¹⁴⁸ *Visszaemlékezések* 60, 93–94.

¹⁴⁹ Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkái*. Új sorozat. III. Budapest 1941. 934.